Οι μνηστήρες

Στα μέσα του ΙΘ' αιώνα, μόλις ο ένας στους έξι κατοίκους της Μακεδονίας ήταν Τούρκος. Η Οθωμανική αυτοκρατορία γνώριζε πολύ καλά ότι τα εκεί ερείσματά της ήταν από ελάχιστα ως ανύπαρκτα. Φυσικά, δε σκόπευε να εγκαταλείψει την περιοχή. Μπλεγμένη όμως σε πολέμους, είχε αλλού το νου της, όταν ο Μάρκος Ρενιέρης ως εκπρόσωπος του βασιλιά Όθωνα της Ελλάδας κι ο Γκαράσανιν, πρωθυπουργός του ηγεμόνα Μιχαήλ Ομπρένοβιτς της Σερβίας, κατέληξαν σε συμφωνία για μελλοντικό διακανονισμό της Βαλκανικής (1861): Η Ελλάδα, που τότε συνόρευε με τη Θεσσαλία, θα έπαιρνε όλες τις περιοχές ως τη Μακεδονία και την Θράκη, φτάνοντας βόρεια ως τα Σκόπια και τη γραμμή Σκάρδο Ρίλα. Η Σερβία θα έπαιρνε Αλβανία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Η έξωση του Όθωνα πάγωσε αυτή τη συνθήκη. Άλλωστε, στα μέρη εκείνα υπήρχε ακόμη η τουρκική κατοχή. Όμως, οι Σέρβοι αναγνώριζαν ως ελληνικά τα εδάφη ως τα Σκόπια. Μερικά χρόνια αργότερα, άλλαξαν άποψη. Η έξοδός τους στο Αιγαίο σε βάρος των Τούρκων φάνταζε πιο προσιτή από μια διέξοδο στην Αδριατική, σε βάρος των Αυστριακών. Αλλά και οι Μολδοβλάχοι, οι μετέπειτα Ρουμάνοι, θεωρούσαν ότι το καλύτερο που μπορούσε να προκύψει για το δικό τους κράτος, ήταν μια χερσαία έξοδος στο Αιγαίο, παρά ο κάτω από τον τουρκικό έλεγχο θαλάσσιος δρόμος μέσω Ευξείνου Πόντου, Προποντίδας, Βόσπορου και Ελλησπόντου. Έτσι, στα τέλη του ΙΘ' αιώνα, Σέρβοι, Βούλγαροι και Μολδοβλάχοι - Ρουμάνοι μεθόδευαν, κάθε κρατική οντότητα για λογαριασμό της, την απόκτηση της παραδοσιακά ελληνικής Μακεδονίας. Μοχλός των Βουλγάρων αρχικά ήταν η Εξαρχία. Των Σέρβων οι σλαβόφωνοι. Των Μολδοβλάχων - Ρουμάνων οι Κουτσόβλαχοι, που όμως στην πορεία αποδείχτηκε ότι είχαν ελληνική εθνική συνείδηση. Των Ελλήνων ο συντριπτικά πολυπληθής Ελληνισμός της περιοχής. Στον ανταγωνισμό που έμελλε να ξεσπάσει βίαιος και αιματηρός, η Οθωμανική αυτοκρατορία θυμήθηκε κι εφάρμοσε το αρχαίο «διαίρει και βασίλευε». Αλλά για τους διεκδικητές παρουσιάστηκε κι ένας ακόμα αντίπαλος. Αυτοί που εργάζονταν για μιαν αυτόνομη Μακεδονία κατά τα πρότυπα της Ανατολικής Ρωμυλίας, της Κρήτης ή της Σάμου. Ανάμεσά τους, κάποιοι έβλεπαν ένα μελλοντικό ανεξάρτητο κράτος και κάποιοι άλλοι μεθόδευαν την αυτονομία με σκοπό μια μελλοντική ένωση είτε με την Βουλγαρία είτε με τη Σερβία είτε με την Ελλάδα. Η τελευταία λύση φαινόταν τότε και η πιο μακρινή κι απίθανη.

Οι Βούλγαροι κάνουν παιχνίδι

Στα 1867, οι Σέρβοι διαπραγματεύονταν με τη μυστική βουλγαρική οργάνωση στο Βουκουρέστι την δημιουργία ενός σερβοβουλγαρικού κράτους: μιας γιουγκοσλαβικής αυτοκρατορίας από τον Εύξεινο ως την Αδριατική. Οι Βούλγαροι έδειχναν να το κουβεντιάζουν, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσαν να προωθήσουν στη Μακεδονία την βουλγαρική ιδέα, αν και η περιοχή ήταν ακόμη υπόδουλη στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Αυτή η βουλγαρική διείσδυση έγινε αντιληπτή από τους Έλληνες, που απάντησαν με την ίδρυση του «Συλλόγου προς διάδοσιν της ελληνικής γλώσσης» (1869). Όταν οι Βούλγαροι κατάφεραν (1870) να αναγνωριστεί η αυτοκέφαλη εκκλησία (Βουλγαρική Εξαρχία), διακήρυξαν ως φυσικό της σύνορο τον Αλιάκμονα. Βουλγαρικές εκκλησίες και βουλγαρικά σχολεία ιδρύονταν παντού. Άρχισε η περίοδος του βίαιου εκβουλγαρισμού. Οι Έλληνες απάντησαν με την ίδρυση (1871) της «Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας» και με άλλες ανεπίσημες ενέργειες. Το 1872, το πατριαρχείο κήρυξε την Εξαρχία σχισματική. Ως τα 1876, η επέκταση της εξαρχίας και της βουλγαρικής ιδέας είχαν αναχαιτιστεί.

Ως τα 1870, τρεις γλωσσικές ζώνες αναγνωρίζονταν στα Βαλκάνια, από τον Δούναβη και κάτω:

1. Η βόρεια ζώνη, από την Αχρίδα, Περλεπέ, Στρώμνιτσα και βορειότερα, όπου κυριαρχούσαν οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί.

2. Η νότια ζώνη, από την Πίνδο, την Καστοριά, τα βόρεια της Βέροιας, τις Σέρρες, την Δράμα και κάτω, όπου το ελληνόφωνο στοιχείο υπερτερούσε συντριπτικά. Και

3. Η ενδιάμεση ζώνη όπου ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι και αλβανόφωνοι μοιράζονταν. Με μάλλον υπέρτερους τους σλαβόφωνους. Όμως, το μη ελληνόφωνο στοιχείο στις περιοχές αυτές ταυτιζόταν με τον Ελληνισμό σε σημείο που οι πρόξενοι να τους ονομάζουν Ελληνόβλαχους, Ελληνοαλβανούς, Ελληνοβούλγαρους και ελληνίζοντες Βούλγαρους. Άλλωστε, αν και μη ελληνόφωνοι, σε ελληνικά σχολειά έστελναν τα παιδιά τους και στην ελληνική γλώσσα παρακολουθούσαν την θεία λειτουργία.

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσαν να ελπίζουν οι Βούλγαροι. Απαιτούσαν ανεξαρτησία με κράτος που να απλώνεται από τον Δούναβη ως τη Θράκη και τον Όλυμπο. Ρώσοι και Τούρκοι αντέδρασαν. Οι Βούλγαροι έφυγαν από τις διαπραγματεύσεις έχοντας μια ηγεμονία υποτελή στους Τούρκους, από τον Δούναβη ως τη Μακεδονία, με εξαίρεση την Χαλκιδική, την Θεσσαλονίκη, την Κοζάνη και τα Σέρβια. Το συνέδριο του Βερολίνου εδαφικά διόρθωσε την κατάσταση, ουσιαστικά έβαλε νέα

προβλήματα. Η αρπαγή της Ανατολικής Ρωμυλίας έφερε στο τραπέζι την πίτα της μακεδονικής γης. Και η εφαρμογή του «διαίρει και βασίλευε» από τον σουλτάνο ακολούθησε συνεπή γραμμή: Όταν είχε προβλήματα με τους Βουλγάρους, ευνοούσε τους Έλληνες και τους Σέρβους κι αντίθετα. Στα χρόνια 1890 - 1894, το ζήτημα της Κρήτης είχε φουντώσει για τα καλά. Ο σουλτάνος παραχώρησε τις μητροπόλεις Αχρίδας και Σκοπίων στην βουλγαρική Εξαρχία. Όταν οξύνθηκαν οι σχέσεις του με τους Βουλγάρους, η μητρόπολη των Σκοπίων δόθηκε σε Σέρβο μητροπολίτη (1902).

Σερβική προώ θηση

Οι σερβικές προθέσεις φάνηκαν ξεκάθαρες, όταν ο Χαρίλαος Τρικούπης επιχείρησε μια ελληνοσερβική προσέγγιση με κοινό στόχο να απαλλαγούν τα Βαλκάνια από τους Τούρκους. Ο Μιλάνος Ομπρένοβιτς έβαλε όρο να γίνει μια συμφωνία που θα προέβλεπε την κατακύρωση στη Σερβία των περιοχών Καστοριάς, Κορυτσάς και Μοναστηρίου. Επίσης, ζητούσε και όλο το βόρειο τμήμα του βιλαετιού της Θεσσαλονίκης (περιοχή που σήμερα μοιράζονται η Βόρεια Μακεδονία και η Βουλγαρία). Οι διαπραγματεύσεις δεν προχώρησαν. Από το 1877, άρχισε εντατική η σερβική προσπάθεια να προσηλυτιστούν οι σλαβόφωνοι των περιοχών στα νότια του κράτους τους. Η σερβική διείσδυση απλώθηκε από την περιοχή της Στρώμνιτσας ως το Μοναστήρι, την Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και την Χαλκιδική. Μοχλός ήταν ο σύλλογος Άγιος Σάββας που είχε έδρα το Βελιγράδι και από εκεί προωθούσε Σέρβους δασκάλους και ιερωμένους, οι οποίοι είχαν εντολή να ιερουργούν στη σερβική γλώσσα. Στα 1887, ο κρατικός προϋπολογισμός της Σερβίας περιελάμβανε και ένα κονδύλι 4.000.000 χρυσών λιρών για τη χρηματοδότηση του «σερβικού κομιτάτου», που δρούσε στη Μακεδονία. Από την ίδια χρονιά, σημειώθηκε μεγάλη δραστηριότητα των Σέρβων μοναχών στο Άγιο Όρος, όπου ουσιαστικά κατέλαβαν τη μονή Χιλιανδαρίου, που είχε κτιστεί το 1197 από τον Σέρβο ηγεμόνα Στέφανο Νεμάνια. Η σερβική διείσδυση στη Μακεδονία είχε τις ευλογίες της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Την ενεθάρρυνε, καθώς η απασχόληση των Σέρβων με την απόκτηση διεξόδου στο Αιγαίο τους απομάκρυνε από τις διεκδικήσεις τους στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη.

Βασίλειο η Σερβία

Ο πια ανεξάρτητος ηγεμόνας Μιλάνος Ομπρένοβιτς πείσθηκε ότι με τη Ρωσία δουλειά δεν γινόταν. Πείστηκε και ο σερβικός λαός. Η σερβική εξωτερική πολιτική προσανατολίστηκε στην Αυστρία. Στα 1881, υπογράφτηκε εμπορική συμφωνία ανάμεσα στην Αυστρία και τη Σερβία, ενώ ένα σεβαστού ύψους δάνειο εξασφαλίστηκε από την Γαλλία. Το δάνειο προοριζόταν για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής που να ενώνει το σερβικό δίκτυο με το ευρωπαϊκό, δηλαδή με το αυστριακό. Οι αυστριακοί σιδηρόδρομοι πήραν προβάδισμα απέναντι στους ρωσικούς στην κούρσα προς το Αιγαίο. Ευγνωμονούσα, η Αυστροουγγρική αυτοκρατορία αναγνώρισε τον Μιλάνο Ομπρένοβιτς βασιλιά. Η Σερβία αναβαθμίστηκε σε ανεξάρτητο βασίλειο (6 Μάρτη του 1882).

Μια απόπειρα δολοφονίας του Μιλάνου την ίδια χρονιά (1882) και μια επανάσταση ενάντιά του τον Οκτώβρη του 1883, έδειξε ότι τα ρωσικά ερείσματα στην περιοχή παρέμεναν ισχυρά.

Ο Μιλάνος Ομπρένοβιτς παραιτήθηκε το 1889. Τον διαδέχθηκε ο Αλέξανδρος Ομπρένοβιτς, που ήταν μόλις 13 χρόνων. Την κηδεμονία του ανέλαβε τριμελής αντιβασιλεία που ανατράπηκε (1893) με πραξικόπημα. Οι πολιτικές διαμάχες που ξέσπασαν στο εσωτερικό της χώρας, δεν εμπόδισαν την προώθηση της σερβικής προσπάθειας στη Μακεδονία. Άλλωστε, μετά την επαναφορά (1894) του συντάγματος (που είχε καταργηθεί από το 1869), η Μακεδονία ήταν η επόμενη καλή λύση για τον αποπροσανατολισμό της σερβικής κοινής γνώμης από τα εσωτερικά της προβλήματα. Στα 1895, πατριάρχης Κωνσταντινούπολης εκλέχτηκε ο Άνθιμος Ζ' ο Τσάτσος (1895 - 1897). Οι Σέρβοι πέτυχαν να τους δώσει άδεια διδασκαλίας της σερβικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία των κοινοτήτων όπου ζούσαν και σλαβόφωνοι. Κι ακόμα, να γίνεται στη σερβική γλώσσα η λειτουργία σε ορισμένες εκκλησίες της Θεσσαλονίκης, της Έδεσσας, της Βέροιας και της Πελαγονίας (μητρόπολης με έδρα το Μοναστήρι). Η αντίδραση του ελληνικού πληθυσμού δεν επέτρεψε την εφαρμογή της σχετικής εγκυκλίου. Το Πάσχα του 1896, ο Αλέξανδρος επισκέφτηκε επίσημα το Άγιο Όρος, φιλοξενήθηκε στη μονή Χιλιανδαρίου και πλήρωσε τα χρέη της (6.000 χρυσές λίρες).

Στη Σερβία, τα προβλήματα οξύνονταν και οι εξεγέρσεις άρχισαν να γίνονται συχνό φαινόμενο. Ο Αλέξανδρος εξαπέλυσε διωγμούς εναντίον των φιλελεύθερων στοιχείων και φρόντισε να προσβάλει το λαϊκό αίσθημα αποκτώντας σχέσεις με την αυλική Ντράγα Μάσιν. Ο γάμος δεν τους έσωσε. Τη νύχτα 28 προς 29 του Μάη του 1903, συνωμότες αξιωματικοί εισχώρησαν ως τον συζυγικό κοιτώνα. Δολοφόνησαν και τους δύο.

Η δράση των αυτονομιστώ ν

Η ιδέα να δημιουργηθεί ένα ανεξάρτητο κράτος στη Μακεδονία ήταν αρχικά βουλγαρική. Στα 1893, οι Ντάμε Γκούεφ και Πέρε Τόσεφ δημιούργησαν μυστική οργάνωση κατά τα πρότυπα των καρμπονάρων της Ιταλίας (μυστική οργάνωση του τέλους του ΙΗ' αιώνα που είχε σκοπό την πολιτική ένωση των ιταλικών κρατιδίων σε ενιαία δημοκρατία). Τον επόμενο χρόνο, στην ηγεσία της οργάνωσης προστέθηκε ο Γκότσε Ντέλτσεφ και τον μεθεπόμενο ο Χρίστο Μάτοφ. Η οργάνωση ονομάστηκε Κομιτάτο των Σεντραλιστών (κεντριστών) ή Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Εσ. ΜΕΟ). Μέλος της μπορούσε να γίνει «κάθε κάτοικος της Ευρωπαϊκής Τουρκίας χωρίς διάκριση γένους, εθνικότητας, θρησκείας και ιδεολογίας». Σκοπός της ήταν «η με κάθε τρόπο βελτίωση της θέσης όλων όσοι τελούν κάτω από την πολιτική και οικονομική καταπίεση των Τούρκων και των γαιοκτημόνων, η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων και η αυτονομία της Μακεδονίας».

Όπως είναι φανερό, η οργάνωση δεν αναγνώριζε μακεδονικό έθνος αλλά μακεδονικό χώρο, όπου θα μπορούσαν να ζήσουν ελεύθερα και ισότιμα όλοι οι κάτοικοι. Και φυσικά, δεν αναγνώριζε βουλγαρική κυριαρχία ούτε ένωση της Μακεδονίας με οποιοδήποτε άλλο κράτος. Λίγο καιρό μετά την ίδρυσή της, η Εσ. ΜΕΟ είχε εξελιχθεί σε μυστική επαναστατική κυβέρνηση με δικούς της διοικητές, δική της παράνομη αστυνομία, δικαστήρια, ταχυδρομεία και στρατό, που τον αποτελούσαν εθελοντές οργανωμένοι σε μικρές και ευέλικτες συμμορίες. Σύντομα, ξεκίνησε τρομοκρατική δράση με χτυπήματα ενάντια σε επιφανείς Τούρκους και με πολιτικές δολοφονίες. Κι απέκτησε ερείσματα κυρίως στις αγροτικές περιοχές. Βρέθηκε όμως αντιμέτωπη με έναν πανίσχυρο εχθρό.

Οι κομιτατζήδες

Η δράση και οι σκοποί της Εσ. ΜΕΟ ήταν επόμενο να βρίσκουν αντίθετο τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας, Φερδινάνδο, που είχε βλέψεις στη Μακεδονία. Προτιμούσε την διοικητική αυτονομία όπως στην πρώην Ανατολική Ρωμυλία, οπότε και θα φρόντιζε να επωφεληθεί ανάλογα. Το αντίδοτο ονομάστηκε Κομιτάτο των βερχοβιστών (βέρχοβο σημαίνει ανώτερο) ή Εξωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Εξ. ΜΕΟ) με ιδρυτές τον Ιβάν Γκαρβάνοφ και τον Μπορίς Σαράφοφ. Σκοπός της ήταν «η με κάθε τρόπο απόσπαση της

Μακεδονίας από την Οθωμανική αυτοκρατορία και η προσάρτησή της στην Βουλγαρία». Για την Εξ. ΜΕΟ, εχθρός ήταν κυρίως ο Ελληνισμός της Μακεδονίας, που ως κυρίαρχος πληθυσμός εξελισσόταν στον πιο μεγάλο αντίπαλο της προσπάθειας εκβουλγαρισμού.

Στα 1899, υπέβαλε στις μεγάλες δυνάμεις υπόμνημα ζητώντας την δημιουργία αυτόνομης Μακεδονικής ηγεμονίας με πρωτεύουσα την Θεσσαλονίκη και με ηγεμόνα που να εκλέγεται κάθε πέντε χρόνια από το εθνολογικά επικρατέστερο στοιχείο. Σκοπός ήταν η βίαιη επίτευξη φυλετικής καθαρότητας κατά τα πρότυπα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Με επόμενο βήμα, την επανάληψη ενός παρόμοιου πραξικοπήματος. Αντέδρασαν οι εθνότητες που ζούσαν στη Μακεδονία αλλά και οι ίδιες οι μεγάλες δυνάμεις. Όχι μόνο επειδή ήταν πρόσφατα τα γεγονότα στην Ανατολική Ρωμυλία αλλά κι επειδή μόλις είχε προκύψει ακόμα μία αυτόνομη ηγεμονία στα οθωμανικά εδάφη: Η Κρήτη.

Ως τα 1903, οι τρομοκρατικές πράξεις των δύο ΜΕΟ συγχέονταν και η ευθύνη της μιας εύκολα αποδιδόταν στην άλλη. Ο όποιος διαχωρισμός οφειλόταν κυρίως στην επιλογή των θυμάτων. Η σύγχυση ωφελούσε το εθνικιστικό κομιτάτο καθώς, πολλές φορές, τα μέλη του δρούσαν ως δήθεν εκπρόσωποι της Εσ. ΜΕΟ. Οι χωρικοί δύσκολα μπορούσαν να τους ξεχωρίσουν. Ταυτόχρονα κι όπου μπορούσαν, τα μέλη της Εξ. ΜΕΟ δολοφονούσαν τα στελέχη της αυτονομιστικής οργάνωσης. Και όχι μόνον. Οργανωμένες από αξιωματικούς του βουλγαρικού στρατού, οι συμμορίες των κομιτατζήδων εξολόθρευαν ολόκληρα ελληνικά χωριά, Τούρκους, Κουτσόβλαχους κι όποιον άλλον θεωρούσαν εμπόδιο στα σχέδιά τους. Έφτασαν να δολοφονήσουν μέσα στο Βουκουρέστι τον Στέφανο Μιχαηλεάνου, θεωρητικό της ύπαρξης «ρουμανικής εθνότητας των Κουτσοβλάχων», και, στο Μοναστήρι, τον εκεί Ρώσο πρόξενο, λήστεψαν μια Αμερικανίδα ιεραπόστολο κι έκαναν ένα σωρό φρικαλεότητες που ανάγκασαν τις μεγάλες δυνάμεις και τον σουλτάνο να διαμαρτυρηθούν στην βουλγαρική κυβέρνηση. Η επίσημη βουλγαρική πλευρά δήλωσε αμέτοχη, καταδίκασε την δράση των κομιτατζήδων και πέρασε από δίκες τους πιο δραστήριους και αιμοσταγείς αρχηγούς συμμοριών, όπως τον περιβόητο Μπόρις Σαράφοφ. Πλην όμως, οι δικαστές αποφαίνονταν ότι δεν υπήρχαν επαρκείς αποδείξεις των εγκληματικών τους πράξεων.

Η πίεση των προξένων ανάγκασε τον σουλτάνο να στείλει στρατεύματα με εντολή να ανακόψουν την τρομοκρατική δράση της Εξ. ΜΕΟ. Στο εξής, οι χωρικοί είχαν να αντιμετωπίσουν όχι μόνο τους κομιτατζήδες αλλά και τους δήθεν προστάτες τους Τούρκους που ανταγωνίζονταν την Εξ. ΜΕΟ σε λεηλασίες.

Η επανάσταση του Ίλιντεν

Μια επαναστατική προσπάθεια σε περιοχές της βόρειας Μακεδονίας το 1902, έχει αποδοθεί στην Εξ. ΜΕΟ. Την κατέστειλαν οι Τούρκοι με ευκολία. Τον Απρίλη του 1903, το γαλλικό πλοίο «Γκουανταλκιβίρ» ανατινάχτηκε μέσα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, ενώ η Οθωμανική Τράπεζα καταστράφηκε από εμπρησμό. Δεν έχει ξεκαθαριστεί ποια από τις δύο οργανώσεις (Εσ. ή Εξ. ΜΕΟ) ευθύνεται για τα σαμποτάζ. Το βέβαιο είναι ότι η επανάσταση, που από καιρό προετοιμαζόταν, ξέσπασε ανήμερα της γιορτής του προφήτη Ηλία, στις 20 του Ιουλίου (2 του Αυγούστου με το νέο ημερολόγιο) του 1903. Στην ιστορία έμεινε ως «επανάσταση του Ίλιντεν (της ημέρας του Ηλία)». Ξεσηκώθηκαν οι περιοχές στο βιλαέτι του Μοναστηρίου με τους επαναστάτες να κυριεύουν το Κρούσοβο (στα βόρεια του Μοναστηρίου), την Κλεισούρα και το Νέβεσκαν. Ο ξεσηκωμός άντεξε δυο μήνες και έσβησε στα τέλη του Σεπτέμβρη με τους Τούρκους να σφάζουν αδιάκριτα σλαβόφωνους και ελληνόφωνους πληθυσμούς, προκαλώντας συγκίνηση και στην ελεύθερη Ελλάδα.

Παλιές πηγές θεωρούν ιθύνοντες της επανάστασης τις ηγεσίες και των δύο ΜΕΟ. Η επίσημη Βουλγαρία την χρεώνει στην Εξ. ΜΕΟ. Οι κάτοικοι της Βόρειας Μακεδονίας θέλουν ηγέτες του ξεσηκωμού τους ανθρώπους της Εσ. ΜΕΟ. Το βέβαιο είναι πως, όσο οι Τούρκοι ξεκαθάριζαν τις εστίες αντίστασης, οι της Εξ. ΜΕΟ δολοφονούσαν στελέχη και ηγεσία της Εσ. ΜΕΟ. Σύντομα, η Εσ. ΜΕΟ βρέθηκε με ηγεσία από ανθρώπους που προέρχονταν από την Εξ. ΜΕΟ και ουσιαστικά υπηρετούσαν τον βουλγαρικό εθνικισμό. Η επανάσταση του Ίλιντεν, όμως, είναι για τους επισήμους της Βόρειας Μακεδονίας η απαρχή της εθνικής αφύπνισης των Μακεδόνων, παρ' όλο που ούτε η Εσ. ΜΕΟ αναφερόταν σε μακεδονικό έθνος ούτε η επιστήμη το έχει ως τώρα ανακαλύψει.

Όπως κι αν έχει το ζήτημα, η 20ή του Ιουλίου, η Ίλιντεν, είναι η ημέρα της εθνικής γιορτής στο κράτος Βόρειας Μακεδονίας. Και οι εκδιωχθέντες ή φυγάδες της τότε επανάστασης κατέληξαν είτε νοτιότερα στην Ελλάδα είτε στην Βουλγαρία. Από εκεί, μετανάστευσαν κατά κύματα στην Αυστραλία και στον Καναδά, όπου φυγάδευσαν τα οράματά τους για μια «ανεξάρτητη Μακεδονία», στήνοντας οργανώσεις. Οι απόγονοί τους ήταν που χρηματοδότησαν τις κινήσεις για τον μετασχηματισμό της ομόσπονδης δημοκρατίας του Τίτο στο σημερινό ανεξάρτητο κράτος.

Η Μακεδονική Σαλάτα

Η δράση της Εσ. ΜΕΟ ευαισθητοποίησε τους Έλληνες του ανεξάρτητου ελληνικού Βασίλειου. Στην Αθήνα δημιουργήθηκε η Εθνική Εταιρεία (1894) που από το 1896 άρχισε να στέλνει ανταρτικά σώματα εθελοντών στη Μακεδονία. Όλα είχαν κακό ή σχεδόν κακό τέλος καθώς οι Τούρκοι τα εξουδετέρωναν μάλλον εύκολα. Στα 1903, όλοι πλην Σέρβων ενδιαφέρονταν σφοδρά για τη Μακεδονία. Δημιουργήθηκε αυτό που οι ξένοι ονομάζουν «μακεδονική σαλάτα», το ανακάτεμα που οι Έλληνες εννοούν όταν μιλούν για «ρωσική σαλάτα». Με τους Σέρβους να έχουν μόλις απαλλαγεί από τον Αλέξανδρο Ομπρένοβιτς, να έχουν αποκτήσει βασιλιά τον Καραγεώργη και να ενδιαφέρονται κυρίως για τους «αδερφούς στην Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη». Στην ίδια τη Μακεδονία, οι κομιτατζήδες της Εξ. ΜΕΟ έσφαζαν αδιάκριτα κάθε απρόθυμο να συνεργαστεί στον εκβουλγαρισμό της περιοχής, οι αυτονομιστές της Εσ. ΜΕΟ προχωρούσαν στην επανάσταση του Ίλιντεν, οι Έλληνες διαμαρτύρονταν για τα μύρια όσα υπέφεραν, η Ρουμανία έστελνε πράκτορες να πείσουν τους Κουτσόβλαχους ότι είναι «αδέρφια Ρουμάνοι», ενώ πίεζε τον σουλτάνο να τους αναγνωρίσει ως χωριστό έθνος, και οι μεγάλες δυνάμεις αποφάσιζαν να αναλάβουν δράση. Με αφορμή την αιματηρή καταστολή του Ίλντεν, Ρώσοι και Αυστριακοί έπεισαν τον σουλτάνο να συρθεί εκών άκων στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, σε ένα θέρετρο πλάι στο Γκρατς της Αυστρίας, που γι' αυτό έμεινε ονομαστό: Τη Μυστέργη. Εκεί, του επιβλήθηκε το λεγόμενο «πρόγραμμα της Μυστέργης» (1η του Οκτώβρη του 1903).

Προέβλεπε τον χωρισμό της Μακεδονίας σε τρία βιλαέτια: Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Κοσσυφοπεδίου, με ανάλογες αυξομειώσεις των όμορων. Οι διοικητές θα διορίζονταν από τον σουλτάνο, ενώ οι μεγάλες δυνάμεις θα αναλάμβαναν την αναδιοργάνωση της χωροφυλακής, όπου θα συνυπηρετούσαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Κάθε βιλαέτι θα είχε χωριστό προϋπολογισμό, ώστε τα έσοδά του να ξαναρίχνονται σ' αυτό ως επενδύσεις. Οι ντόπιοι θα είχαν πρόσβαση στα αξιώματα της δικαιοσύνης και της διοίκησης.

Έμειναν όλα στα «θα» κι υπήρξαν και κάποιες βασικές τροποποιήσεις: Διορίστηκε γενικός διοικητής ο Χιλμί πασάς, κλήθηκε ένας Ιταλός να οργανώσει την χωροφυλακή και δημιουργήθηκαν πέντε αστυνομικά κέντρα. Της Δράμας με Άγγλο διοικητή, των Σερρών με Γάλλο, του Μοναστηρίου με Ιταλό, των Σκοπίων με Αυστριακό και της Θεσσαλονίκης με Ρώσο! Κάπου εκεί εξεγέρθηκαν και οι Αλβανοί, επειδή κανένας δεν τους έλαβε υπόψη του. Το αποτέλεσμα ήταν να εξαιρεθεί από τις «μακεδονικές διοικητικές ρυθμίσεις» ένα τεράστιο κομμάτι από το Κοσσυφοπέδιο που καμιά δουλειά δεν είχε να λέγεται Μακεδονία αλλά μπήκε στο κόλπο, ώστε, μέσω αυτού, να μπορέσει κάποια στιγμή να έχει λόγο επέκτασης στο Αιγαίο και η Αυστροουγγαρία.

Δυο χρόνια αργότερα, εκτός από την χωροφυλακή, όπου τοποθετήθηκαν οι εκπρόσωποι των μεγάλων δυνάμεων, τίποτα δεν είχε προχωρήσει. Είχε όμως ανάψει για τα καλά ο

Μακεδονικός Αγώνας.

Ο Μακεδονικός Αγώ νας

Η καταστολή της επανάστασης του Ίλιντεν είχε αποτέλεσμα να καταστραφεί και το Κρούσοβο, όπου ανθούσε μεγάλη ελληνική παροικία. Ευκαιρίας δοθείσης, οι Τούρκοι έσφαξαν και κάμποσους Έλληνες με αποτέλεσμα η Ελλάδα να αφυπνιστεί. Το «μακεδονικό» έγινε υπόθεση του κάθε Έλληνα. Το 1904, τα πρώτα ανταρτικά σώματα στάλθηκαν στη Μακεδονία. Ένα από αυτά ήταν του Έλληνα αξιωματικού Παύλου Μελά που πήρε το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας και με 35 άνδρες πήγε να αντιμετωπίσει τους κομιτατζήδες. Τον πρόδωσαν στους Τούρκους που τον πολιόρκησαν στη Σιάτιστα. Στις 13 Οκτώβρη του 1904, οι Έλληνες έκαναν έξοδο. Ο Μίκης Ζέζας ήταν μπροστά. Σκοτώθηκε. Ο θάνατός του συγκίνησε το πανελλήνιο κι έγινε αιτία να πυκνώσουν τα σώματα των εθελοντών, που έσπευσαν να καταταγούν. Αναγκαστικά, το ελληνικό κράτος προσχώρησε αλλά ανεπίσημα, καθώς οι Έλληνες πρόξενοι έπαιζαν καθοδηγητικό ρόλο και βοηθούσαν στα κρυφά.

Στα 1905, η αναμέτρηση Ελλήνων και Βουλγάρων είχε εξισορροπήσει αλλά οι κομιτατζήδες είχαν ανοίξει και νέο μέτωπο: Χτυπούσαν κι έσφαζαν και Κουτσόβλαχους, τους οποίους η Ρουμανία θεωρούσε δικά της παιδιά με αποτέλεσμα να διαμαρτυρηθεί επίσημα. Στη βουλγαρορουμανική διένεξη ήρθαν να προστεθούν και οι διεκδικήσεις των δύο χωρών για κάποιες βραχονησίδες στον Δούναβη. Οι σχέσεις τους επιδεινώθηκαν καθώς η Ρουμανία πέτυχε από τον σουλτάνο να ονομαστούν χωριστό έθνος οι Κουτσόβλαχοι. Διαμαρτυρήθηκαν, όμως, και οι ίδιοι οι Κουτσόβλαχοι που είχαν ελληνική εθνική συνείδηση και πολεμούσαν μέσα από τις ελληνικές ανταρτικές γραμμές. Η Ρουμανία ανακάλυψε ελληνικό δάχτυλο στην όλη υπόθεση. Ανθελληνικές διαδηλώσεις ξέσπασαν στο Βουκουρέστι, στο Γαλάτσι και στην Βραΐλα, ενώ η κυβέρνηση ξεκίνησε διωγμούς ενάντια στον ελληνικό πληθυσμό. Οι ελληνορουμανικές σχέσεις διακόπηκαν για περίπου δύο χρόνια.

Τον ίδιο καιρό, οι Άγγλοι διαπίστωσαν ότι το σύστημα του «προγράμματος της Μυστέργης» έπρεπε να επεκταθεί και στην περιοχή της Αδριανούπολης, ενώ στη Μακεδονία χρειαζόταν η τοποθέτηση εκπροσώπου των μεγάλων δυνάμεων, που θα προωθούσε τις καρκινοβατούσες μεταρρυθμίσεις. Ο σουλτάνος Αμμπντούλ Χαμίτ αρνήθηκε ευγενικά για να αλλάξει γνώμη, μόλις ο συμμαχικός στόλος άρχισε να πλέει με κατεύθυνση τις οθωμανικές παραλίες. Μια επιτροπή εγκαταστάθηκε στην Θεσσαλονίκη. Κατέληξε στο ότι έπρεπε να

διοριστούν στα βιλαέτια Ευρωπαίοι οικονομικοί αντιπρόσωποι των μεγάλων δυνάμεων.

Η ελληνοβουλγαρική σύγκρουση στη Μακεδονία συνεχιζόταν με τους κομιτατζήδες να χάνουν έδαφος. Στα 1906, τα ελληνικά χωριά είχαν εξασφαλίσει επαρκή προστασία στα όριά τους. Οι κομιτατζήδες νικιόνταν κι απωθούνταν. Οι μάχες των ανταρτών στην ύπαιθρο, παρ' όλες τις προσπάθειες των προξένων των ευρωπαϊκών κρατών, δεν μπορούσαν να ανακοπούν. Η Βουλγαρία, που έβλεπε να χάνει το παιχνίδι του εκβουλγαρισμού, το γύρισε στην ενεργητική διπλωματία. Άρχισε να καταγγέλλει την Ελλάδα ότι στέλνει αξιωματικούς της να σκοτώνουν τους Βουλγαρομακεδόνες. Με κυβερνητική παρότρυνση, ξέσπασαν διαδηλώσεις στη Σόφια. Οι «αγανακτισμένοι πολίτες» επέπεσαν πάνω σε ό,τι ελληνικό βρέθηκε μπροστά τους και το κατέστρεψαν. Στην πρώην Ανατολική Ρωμυλία, συμμορίες κομιτατζήδων ανέλαβαν δράση: Τη νύχτα 30 του Ιουλίου του 1906 ξεχύθηκαν στην Αγχίαλο, έσφαξαν, βίασαν και ρήμαξαν την ως τότε ανθούσα ελληνική παροικία. Όσοι γλίτωσαν, μετανάστευσαν πρόσφυγες στην Ελλάδα κι έκτισαν τη Νέα Αγχίαλο στην περιοχή του Αλμυρού, στην Θεσσαλία. Κομιτατζήδες ξεχύθηκαν και στις ελληνικές γειτονιές της Βάρνας, της Φιλιππούπολης (Πλοντίβ, σήμερα) και της Στενήμαχου, στη ΝΔ Βουλγαρία, στους βόρειους πρόποδες της Ροδόπης. Αυτοί που γλίτωσαν από τις σφαγές της Φιλιππούπολης, έκτισαν ως πρόσφυγες τη Νέα Φιλιππούπολη, κοντά στη Λάρισα. Το ελληνικό στοιχείο, όπου δεν αφανίστηκε, γνώρισε και τους επίσημους κρατικούς διωγμούς. Τους 25.000 έφτασαν οι πρόσφυγες από την Βουλγαρία, που κατέφυγαν τότε στην Ελλάδα. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν, οι Έλληνες ιερωμένοι εκδιώχθηκαν από τις εκκλησίες τους, όπου τοποθετήθηκαν Βούλγαροι, κι όσα από τα ελληνικά ιδρύματα γλίτωσαν τους εμπρησμούς, κατασχέθηκαν.

Την ίδια εποχή, σημειώθηκε στενή ελληνοσερβική προσέγγιση που επικυρώθηκε με επίσημες συμβολικές πράξεις: Στο Βελιγράδι, ένας δρόμος μετονομάστηκε σε οδό Αθηνών. Στην Αθήνα, ένας άλλος βαπτίστηκε σε οδό Καραγεώργη της Σερβίας.

Στα 1907, οι κομιτατζήδες παράσερναν σε παγίδα και δολοφονούσαν τον ανθυπολοχαγό Τέλλο Αγαπηνό, που δρούσε στη λίμνη των Γιαννιτσών με το ψευδώνυμο καπετάν Άγρας (7 του Ιουλίου). Τον ίδιο χρόνο, φούντωσε ο αγώνας ανάμεσα στους αυτονομιστές της Εσ. ΜΕΟ και τους εθνικιστές της Εξ. ΜΕΟ. Ο Σαντάσκι, μοναδικός ηγέτης της Εσ. ΜΕΟ που είχε κατορθώσει να επιζήσει, προσεταιρίστηκε κάποιον Τοντόρ Πανίτσα, έμπιστο των εθνικιστών. Μέσα στην ίδια νύχτα στη Σόφια, ο Πανίτσα δολοφόνησε και τους δύο ιδρυτές της Εξ. ΜΕΟ (τον διαβόητο Μπορίς Σαράφοφ και τον όχι λιγότερο διάσημο Ιβάν Γκαρβάνοφ). Ήταν η σειρά της Εσ. ΜΕΟ να διαβρώσει την Εξ. ΜΕΟ και να ρίξει το σύνθημα «η Μακεδονία στους Μακεδόνες», σε όλους τους κατοίκους δηλαδή της περιοχής κι όχι σε κάποιαν ανύπαρκτη εθνότητα. Οι της Εσ. ΜΕΟ ποτέ δε μίλησαν για «μακεδονική εθνότητα» και το σύνθημά τους απλά αντιστρατευόταν το βουλγαρικό δόγμα «η Μακεδονία ανήκει στη Βουλγαρία».

Με όλα αυτά, η δράση των κομιτατζήδων αποδιοργανώθηκε. Η επανάσταση και το σύνταγμα των Νεότουρκων (1908) έβαλε τέλος στην αντιπαράθεση. Οι ανεπαίσθητες παραχωρήσεις στους πληθυσμούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αντικαταστάθηκαν γρήγορα από ανελέητη τρομοκρατία. Ειδικά στη Μακεδονία, πήρε τη μορφή ενός άγριου ξεκαθαρίσματος και των Βουλγάρων και των Ελλήνων. Ο Μακεδονικός Αγώνας συνεχίστηκε με εκπαιδευτικά μέσα, καθώς οι πρωτοβουλίες πέρασαν στην Εκκλησία και στα επίσημα κρατικά όργανα. Ανοίχτηκαν εκατοντάδες σχολεία ελληνικά, βουλγαρικά, σερβικά και τουρκικά. Μέσα από αυτά, κάθε πλευρά προσπαθούσε να περάσει το δικό της μήνυμα. Μέχρι το 1912.

Ο Παύλος Μελάς

Στις 24 Φλεβάρη του 1904, με κυβερνητική απόφαση, οι λοχαγοί Αναστάσιος Παπούλας και Αλέξανδρος Κοντούλης και οι ανθυπολοχαγοί Γεώργιος Κολοκοτρώνης και Παύλος Μελάς εισχώρησαν μυστικά στη Μακεδονία, για να κατοπτεύσουν τον χώρο.

Γόνος ηπειρώτικης οικογένειας, ο 34χρονος τότε Παύλος Μελάς (είχε γεννηθεί το 1870 στη Μασσαλία) ανήκε σε επιφανή οικογένεια (ήταν γιος του βουλευτή και δήμαρχου Αθηναίων, Μιχαήλ Μελά, και από το 1892 παντρεμένος με τη Ναταλία της μακεδονικής οικογένειας των Δραγούμη, κόρη του Στέφανου και αδελφή του Ίωνα Δραγούμη), είχε γαλουχηθεί με τα αλυτρωτικά ιδεώδη κι έγινε από τους πρώτους μέλος της οργάνωσης του Μακεδονικού Κομιτάτου (ιδρύθηκε τον Μάιο του 1904) που ίδρυσε ο Καλαποθάκης. Ξαναπέρασε στη Μακεδονία τον Ιούλιο, μόνος πια, και κυκλοφορούσε ανάμεσα στην Κοζάνη και τη Σιάτιστα ως ζωέμπορος, δημιουργώντας τον πυρήνα ένοπλης οργάνωσης. Γύρισε στην Αθήνα, ενημέρωσε την κυβέρνηση και, μέσα Αυγούστου, επέστρεψε στην Κοζάνη, διοικητής σώματος 35 ανδρών και συντονιστής του αγώνα στην περιοχή ανάμεσα Καστοριά και Μοναστήρι. Είχε πάρει το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας και, παρά την έλλειψη εμπειρίας των ανδρών του, έγινε μάστιγα για τους Βούλγαρους κομιτατζήδες της συμμορίας του Μήτρου Βλάχου που βρήκαν στην περιοχή σκληρό αντίπαλο.

Τον πρόδωσαν στους Τούρκους που τον πολιόρκησαν στο χωριό Στάτιστα (ή Στάθιστα, σήμερα, Παύλος Μελάς). Στις 13 του Οκτώβρη του 1904, οι Έλληνες έκαναν έξοδο. Ο Μίκης Ζέζας ήταν μπροστά. Σκοτώθηκε.

Ο Τέλλος Άγρας

Η λίμνη των Γιαννιτσών ήταν γεμάτη καλαμιές αδιαπέραστες. Τη έλεγαν Βάλτο. Μικρά λασπωμένα νησάκια υπήρχαν διάσπαρτα εκεί. Την διέσχιζαν μόνο πλάβες, ξύλινες βάρκες χωρίς καρίνα. Προχωρούσαν μέσα από διαδρόμους, ανάμεσα στα καλάμια. Δύσκολο να εντοπιστεί κάποιος που κινιόταν εκεί ξέροντας τα κατατόπια. Στην διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, οι Βούλγαροι κομιτατζήδες χρησιμοποιούσαν τον Βάλτο ως ασφαλές κρησφύγετο. Εξορμούσαν από εκεί και τρομοκρατούσαν τα γύρω χωριά. Είχαν τα στέκια τους σε ψαράδικες καλύβες χτισμένες με καλάμια στα ρηχά. Με καλαμένιο πάτωμα και χαμηλή σκεπή για να μη διακρίνονται από μακριά. Και χωματένιο μετερίζι τριγύρω για οχύρωση. Είχαν έξι καλύβες, στα νοτιοανατολικά.

Οι Έλληνες έφτασαν αργότερα εκεί. Έπιασαν μια καλύβα στα βόρεια κι έχτισαν μια δεύτερη στα ανατολικά. Οι συγκρούσεις ήταν αμφίρροπες ως το φθινόπωρο του 1906. Στις 10 Οκτ ώβρη του 1906, έφτασε στη λίμνη ο ανθυπολοχαγός Τέλλος Αγαπηνός με είκοσι άντρες. Πήρε το ψευδώνυμο καπετάν Άγρας. Επί ένα μήνα, μάθαινε τα μυστικά της περιοχής από έναν παλαιότερο, τον Νικηφόρο. Μετά, άρχισε να οργανώνει τους Έλληνες και ν' ανοίγει νέους διαδρόμους, αψηφώντας τις βουλγαρικές ενέδρες και δίνοντας μάχες συνεχώς.

Αρχηγός των κομιτατζήδων ήταν ο Αποστόλης. Το πρωί, 14 του Νοέμβρη, δέχτηκε την πρώτη επίθεση του καπετάν Άγρα. Μια βδομάδα αργότερα, στις 21 του μήνα, ο καπετάν Άγρας χτύπησε για δεύτερη φορά, πολύ πιο μακριά. Οι Έλληνες κωπηλατούσαν όλη νύχτα, ώσπου να φτάσουν στον στόχο.

Η φήμη του νέου καπετάνιου πέρασε τα όρια του Βάλτου. Οι κομιτατζήδες έτρεμαν στ' όνομά του. Οι χωρικοί άρχισαν να νιώθουν ασφαλείς. Άνοιξαν οι επικοινωνίες ανάμεσα στα χωριά και με την Θεσσαλονίκη. Όμως, ο καπετάν Άγρας προσβλήθηκε από ελονοσία κι ο πυρετός τον έκαιγε. Δέχτηκε να λείψει στην Θεσσαλονίκη αλλά σε μια βδομάδα ξαναγύρισε. Τον Φλεβάρη, αναγκάστηκε να πάει στη Νάουσα για θεραπεία. Μέσα στον πυρετό του, φαντάστηκε πως θα μπορούσε να συνεννοηθεί με τους κομιτατζήδες. Κοινός εχθρός τους ήταν οι Τούρκοι. Αυτούς έπρεπε να χτυπήσουν.

Η αρχική σκέψη του έγινε έμμονη ιδέα. Το καλοκαίρι, κατόρθωσε να πάρει επαφή με τους κομιτατζήδες που δέχτηκαν να γίνει μια πρώτη συνάντηση. Το ραντεβού ορίστηκε για τις 3 Ιουλίου του 1907 στη θέση Γκαβράν, περίπου δέκα χμ. έξω από τη Νάουσα. Θα πήγαινε εκεί με τον σύντροφό του Μίγκα. Τους κομιτατζήδες θα εκπροσωπούσαν ο Ζλατάν κι ο Κασάπσε. Μάταια οι σύντροφοί του τον εξόρκιζαν να μην εμπιστεύεται τους Βουλγάρους.

Η συνάντηση έγινε την καθορισμένη μέρα στον ορισμένο τόπο. Μόνο που οι κομιτατζήδες, όταν διαπίστωσαν πως πραγματικά ο καπετάν Άγρας είχε έρθει μόνο με τον Μίγκα κι άοπλος, έβγαλαν τα κρυμμένα όπλα τους και τον αιχμαλώτισαν. Επί τέσσερις μέρες, τον βασάνιζαν και τον τριγυρνούσαν ξυπόλυτο στα γύρω χωριά, να δουν με τα μάτια τους οι χωρικοί, πώς κατάντησε ο καπετάνιος. Στις 7 Ιουλίου του 1907, τον κρέμασαν μαζί με τον Μίγκα από ένα δέντρο έξω από το χωριό Τέτοβο.

(τελευταία επεξεργασία, 15 Φεβρουαρίου 2021)